

บทที่ ๔

ธรรมสังคิของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุน ในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า

๔.๑ ภาพลักษณ์ของทศบารมี

เมื่อจะกล่าวว่าทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าอย่างไร ก็ควรได้ทราบภาพลักษณ์ของทศบารมีก่อน คำว่า “ภาวนา” ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึง “ลักษณะ รส ปัจจุปปุฐาน (สภาพที่ปรากฏ) และปทัฏฐาน (พื้นฐาน) ของบารมีทั้ง ๑๐” (กานิลกขณรสปัจจุปปุฐานปทภูจทานิ)^๑ ทั้งนี้เป็นไปตามคำอธิบายในปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก ซึ่งรจนาโดยพระธรรมปาละมาลงไว้ว่า

โดยทั่วไปแล้ว บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปการะ) ผู้อื่น หรือรสคือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏ คือการมุ่งช่วยเหลือหรือสภาพที่ปรากฏคือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือมหากรุณา หรือมีพื้นฐานคือความกรุณาและอุบายโกศล กล่าวโดยละเอียดเป็นรายบารมี ดังนี้

ทานบารมี คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่

ศีลบารมี คือความประพฤติทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับอยู่ ด้วยการงดเว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ และมีความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำ เป็นต้น

เนกขัมมบารมี คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

ปัญญาบารมี คือ ความรู้ลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลาย โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

วิริยบารมี คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกาย และใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

ขันติบารมี คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

^๑ ขุ.จริยา. อ. (บาลี) ปณินทกถา/๓๒๘.

สัจจบารมี คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่าง เป็น
ต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับ

อธิษฐานบารมี คือการตั้งมั่นสมาทานอย่างไม่หวั่นไหว คือตั้งใจมั่นที่เป็นไปในอาการ
ต่าง ๆ อันกำกับด้วยความกรุณาและอุบายโกศล

เมตตาบารมี คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่
โลก อันมีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับอยู่

อุเบกขาบารมี คือความดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจ
และไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุญะ (คล้อยตาม) และปฏิฆะ (ความกระทบ, ติดขัด) โดยมีความ
กรุณาและอุบายโกศล กำกับ^๒

อเนก ทานบารมี มีลักษณะคือการบริจาค มีรส คือการจัดโลภะในไทยธรรม มีความ
ปรากฏ คือ ความไม่ยึดติด หรือมีสภาพที่ปรากฏ คือภวสมบัติ มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค

ศีลบารมี คือการสมาทาน หรือมีลักษณะคือการตั้งอยู่ มีรสคือการทำลายความทุกข์
หรือมีรส คือความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏคือความเป็นของสะอาด มีพื้นฐาน คือhiriและ
โอตตปปะ

เนกขัมมบารมี มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมให้เห็นโทษ
ของกามและภพ สภาพที่ปรากฏคือการหลุดพ้น มีพื้นฐาน คือความสลัดใจ (ในชีวิตที่
ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา)

ปัญญาบารมี มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือ
การเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด ราวกระการแทงตลอดของลูกธนูที่นายพรานมีจดมั่งยิง
ไปแล้ว มีรสคือความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือความไม่หลง ราวกะผู้นำ
ทางในป่า และมีพื้นฐาน คือสมาธิ หรือมีพื้นฐาน คืออริยสัจ ๔

วิริยบารมี มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ สภาพที่ปรากฏคือ
ความไม่ย่อท้อ มีพื้นฐานคือเรื่องที่ทำให้เริ่มมีวิริยะ หรือความสังเวช

ขันติบารมี มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่า
พอใจ สภาพที่ปรากฏคือความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ และมีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่ง
ทั้งหลายตามความเป็นจริง

^๒ ชู.จริยา. อ. (บาลี) ปกิณณกถา/๓๒๘.

สัจจบารมี มีลักษณะคือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือการกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือความดีความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

อธิฐานบารมี มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือการข่ม ขจัด ปฏิบัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏคือความไม่หวั่นไหวในทีนั้น มีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

เมตตาบารมี มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์ เกื้อกูล หรือมีรสคือการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

อุเบกขาบารมี มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือการเห็นความเสมอ มีสิ่งที่ปรากฏคือการสงบระงับจากความขึงเคียด มีพื้นฐานคือการประจักษ์ชัดว่าเป็นกรรมของตน^๓

อนึ่ง ในอรรถกถาจริยาปิฎก พระธรรมปาละผู้รจนาได้อธิบายถึงปัจจัยของบารมีไว้ว่า ปัจจัยของบารมีที่เน้นคืออภินิหาร คำว่า “อภินิหาร” ในที่นี้หมายถึงการแสดงพระกรุณา พระธรรมปาละได้กล่าวถึงลักษณะของอภินิหารไว้ว่า

ผู้ข้ามแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ข้าม ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว พึงยังผู้อื่นให้หลุดพ้น ผู้รู้แล้ว พึงยังผู้อื่นให้รู้ ผู้บริสุทธิ์แล้ว พึงยังผู้อื่นให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ฝึกตนแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ฝึกตน ผู้สงบแล้ว พึงยังผู้อื่นให้สงบ ผู้หายใจโล่ง (สบายใจ) แล้ว พึงยังผู้อื่นให้หายใจโล่ง ผู้ปรินิพพานแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ปรินิพพาน^๔

ข้อความที่พระธรรมปาละยกเปรียบเทียบนี้ แสดงว่าการบำเพ็ญบารมีต้องอาศัยการช่วยเหลือ และความกรุณาต่อกัน ผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุดแล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตามด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้ที่บรรลุธรรมสูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วนี้ คือองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนา

ในเรื่องอภินิหารนี้ มีเรื่องสำคัญเกี่ยวข้องอีก ๒ เรื่อง คือ

๑. พระมหากรุณา

๒. อุบายโกศล ในที่นี้หมายถึงปัญญา ความฉลาดการแก้ปัญหาหรือหาหนทาง

ทั้งสองอย่าง คือทั้งความกรุณาและปัญญา จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือ กรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมีเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ทำให้มีความสำเร็จใน

^๓ ขุ.จริยา. อ. (บาลี) ปกิณณกเถา/๓๒๘-๓๒๙.

^๔ ขุ.จริยา. อ. (บาลี) ปกิณณกเถา/๓๒๙-๓๓๐.

พุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าเรามีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิคือความรู้แจ้ง ทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ย่อมข้ามฝั่ง (แห่งสังสาระ) ด้วยปัญญา และยอมยั้งผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยปัญญา แต่ยอมเริ่มต้นดับทุกข์ทั้งปวงของผู้อื่นด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ยอมดับทุกข์ของผู้อื่นด้วยความกรุณา ด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความกรุณา พระองค์ยอมไม่ถึงนิพพานนั้น เหตุนี้ด้วยความกรุณา พระองค์จึงเป็นผู้มุ่งหน้าสู่สังสาระ ด้วยปัญญาพระองค์ จึงไม่ทรงยินดีในสังสาระ และไม่ติดยึดมั่นในที่ทั้งปวง^๕

๔.๒ ทศบารมีเป็นปัจจัยส่งผลต่อกฎกรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ

ในมหาปทานสูตร ว่าด้วยประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ [ได้แก่ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ พระกัสสปะ และพระโคตม] พระพุทธเจ้าได้ตรัสบุพเพนิวาสของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นรวมทั้งพระองค์เองกะกัณฐ์ทั้งหลาย ที่กัเรริกุกัณฐ์ ณ เซตวัน อารามอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสวาทถิ ทรงเริ่มจากพระประวัติของพระวิปัสสีก่อนว่า

กัณฐ์ทั้งหลาย นับจากกัณฐ์นี้ถอยหลังไป ๙๑ กัณฐ์ พระวิปัสสีพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก มีพระชาติเป็นกษัตริย์ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์ มีพระโคตรว่าโกณฑัญญะ มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี ตรัสรู้ที่ควงต้นแฉฝอย ทรงมีคู่พระอัครสาวก เป็นคู่ที่เจริญ ได้แก่ พระชัณฑะและพระติสสะ มีการประชุมพระสาวก ๓ ครั้ง ครั้งที่ ๑ มีกัณฐ์ ๑๖๘,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๒ มีกัณฐ์ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ครั้งที่ ๓ มีกัณฐ์ ๘๐,๐๐๐ รูป พระสาวกที่เข้าประชุมทั้ง ๓ ครั้ง ล้วนแต่เป็นพระชีณาสพ มีกัณฐ์อุโสกะเป็นอุปัฏฐาก เป็นอัครอุปัฏฐาก มีพระเจ้าพันธุมาเป็นพระบิดา พระนางพันธุมาตีเทวีเป็นพระมารดาผู้ให้กำเนิด กรุงพันธุมาตีเป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุมา^๖

พึงสังเกตว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์จะมีพระประวัติในรูปแบบเดียวกัน คือกำเนิดพระชาติตระกูล เป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์เท่านั้น มีพระชนมายุตามมนุษย์ในยุคสมัยนั้น ๆ เท่าไร ตรัสรู้ที่ควงโพธิพฤกษ์อะไร ทรงมีใครเป็นอัครสาวก มีการประชุมพระสาวกกี่ครั้ง ๆ ละกี่รูป มีผู้ใดเป็นอุปัฏฐาก มีผู้ใดเป็นพระพุทธรูปบิดาพระพุทธรูปมารดา ประวัติในเมืองและแคว้นใด ซึ่งเป็นลักษณะภาวะที่แน่นอน ทั้งนี้ก็ด้วยผลของการบำเพ็ญทศบารมี

อนึ่ง หลังจากพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีครบถ้วนแล้ว หลังจากพระชาติสุดท้ายที่ทรงอุบัติเป็นมนุษย์ เมื่อกระทำกาลกิริยาแล้วก็จะไปอุบัติในดุสิตสวรรค์ คอยเวลาที่จะเสด็จลงมาอุบัติในโลกมนุษย์ เพื่อทรงผนวชบำเพ็ญเพียรจนกว่าจะบรรลุพระสัพพัญญุตญาณต่อไป การ

^๕ ชุ.จริยา. อ. (บาลี) ปกิณณกเถา/๓๓๒.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖/๑๐.

ที่จะถึงกาลอันควรว่าพร้อมหรือไม่พร้อม พระโพธิสัตว์จะทรงตรวจดูโลกก่อน ซึ่งเรียกว่า “มหาวิโลกนะ-การตรวจดูอันยิ่งใหญ่” ข้อตรวจสอบพิจารณาที่สำคัญ หมายถึงสิ่งที่พระโพธิสัตว์ทรงพิจารณาตรวจดูก่อนจะตัดสินใจพระทัยประทานปัญญาอันรับอาราธนาของเทพดาทั้งหลายว่าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มี ๕ อย่าง (นิยมเรียกว่า ปัญจมหาวิโลกนะ) คือ ๑. กาล คืออายุกาลของมนุษย์ จะต้องอยู่ระหว่าง ๑๐๐ ถึง ๑ แสนปี (ไม่สั้นกว่าร้อยปี ไม่ยาวเกินแสนปี) ๒. ที่ปะ คือทวีป จะอุบัติแต่ในเฉพาะชมพูทวีป ๓. เทสะ คือประเทศ หมายถึงดินแดน อุบัติในมัธยมประเทศและทรงกำหนดเมืองกบิลพัสดุ์เป็นที่บังเกิด ๔. กุละ คือตระกูล จะอุบัติเฉพาะในขัตติยสกุล หรือในพราหมณสกุล และทรงกำหนดว่าเวลานั้นโลกสมมติว่าตระกูลกษัตริย์ประเสริฐกว่าตระกูลพราหมณ์ จึงจะอุบัติในตระกูลกษัตริย์ โดยเลือกพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพุทธบิดา ๕. ชเนตติอายุปริจเฉท คือมารดา และกำหนดอายุของมารดา มารดาจะต้องมีศีลห้าบริสุทธ^๗ ไม่โลเลในบุรุษ ไม่เป็นนักดื่มสุรา ได้บำเพ็ญบารมีมาตลอดแสนกัป ทรงกำหนดได้พระนางมหายา และทรงทราบว่าจะมีพระชนม์อยู่เกิน ๑๐ เดือนไปได้ ๗ วัน (สรุปตามแนวอรรถกถาชาดก)^๘

อนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จจากดุสิตสวรรค์ลงสู่พระครรภ์ของพระพุทธมารดานั้นทุกพระองค์จะทรงเป็นไปตามกฎธรรมดาของโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ ซึ่งจะขอยกกรณีตัวอย่างของพระวิปัสสิพุทธเจ้ามาลงไว้ดังนี้

กฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ

๑. ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิโพธิสัตว์^๙ ทรงมีสติสัมปชัญญะตลอดตั้งแต่จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๒. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า ‘ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกันและ

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.แมสพริ้นติ้งโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

^๘ โพธิสัตว์ หมายถึงผู้บำเพ็ญมรรค ๔ เพื่อบรรลุโพธิ (ที.ม.อ. ๑๗/๒๑).

๑๐ สหัสสิโลกธาตุ^๙ นี้สันตะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ ข้อนี้นักกฎธรรมดาในเรื่องนี้

๓. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เทพบุตร ๔ องค์^{๑๐} เข้าไปอารักขาประจำทั้ง ๔ ทิศด้วย ตั้งใจว่า “มนุษย์หรืออมมนุษย์ใด ๆ อย่าได้เบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย” ข้อนี้นักกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๔. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดามีปกติทรงศีล คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติดิฉันในกาม เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท ข้อนี้นักกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๕. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความรู้สึกทางกามารมณ์ เป็นผู้ที่บุรุษผู้มีจิตกำหนดใด ๆ ไม่สามารถล่วงเกินได้ ข้อนี้นักกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๖. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ทรงได้กามคุณ ๕ เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ข้อนี้นักกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๗. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุข ไม่ลำบากพระวรกาย มองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ภายในพระครรภ์ มีพระอวัยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง ภิกษุทั้งหลาย เหมือนแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียรระไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาว หรือสีนวล ร้อยอยู่ข้างใน คนตาถึง

^๙ คำว่า “๑๐ สหัสสิโลกธาตุ” บางทีใช้ว่า โลกธาตุ ดังที่ปรากฏในมหาสมยสูตร (บาลี) ข้อ ๓๓๑/๒๑๖ ตอนหนึ่งว่า “ทสฺหิ จ โลกธาตฺตฺหิ เทวตา” หมายถึงเหล่าเทวดาจาก ๑๐ โลกธาตุ หนึ่ง ๑๐ โลกธาตุ ในที่นี้เท่ากับ หมีนจักรวาล ซึ่งตรงกับ ๑๐ สหัสสิโลกธาตุ ในพระสูตรนี้ (ที.ม.อ. ๓๓/๒๙๓) และดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๕-๓๐๗.

^{๑๐} เทพบุตร ๔ องค์ ในที่นี้หมายถึงท้าวมหาราช ๔ องค์ คือ (๑) ท้าวธตรฐ จอมคนธรรพ์ครองทิศตะวันออก (๒) ท้าววิรูปหก จอมกุมภภัณฑ์ครองทิศใต้ (๓) ท้าววิรูปักษ์ จอมนาครครองทิศตะวันตก (๔) ท้าวเวสวัณ จอมยักษ์ครองทิศเหนือ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒๙๔/๒๖๐, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๙/๓๒).

หยิบแก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณาว่า “นี่ คือแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียรไนดีแล้ว สุกใสเป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาว หรือสีนวล ร้อยอยู่ข้างใน” ฉะนั้นเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระองค์ไม่ทรงมีความเจ็บป่วยใด ๆ ทรงมีความสุข ไม่ลำบากพระวรกาย มองเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ภายในพระครรภ์มีพระอวัยวะสมบูรณ์ มีพระอินทรีย์ไม่บกพร่อง ฉะนั้นเหมือนกัน ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้

๘. มีกฎธรรมดาดังนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๙. มีกฎธรรมดาดังนี้ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ไม่ประสูติพระโอรส เหมือนสตรีทั่วไปที่จะคลอดลูกหลังจากตั้งครรภ์ได้ ๙ เดือนหรือ ๑๐ เดือน ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประสูติพระโอรสเมื่อทรงพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือนเท่านั้น ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๐. มีกฎธรรมดาดังนี้ พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ไม่ประสูติพระโอรส เหมือนสตรีทั่วไปซึ่งจะนั่งคลอดหรือนอนคลอดก็ได้ ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติเท่านั้น ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๑. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาในตอนแรกเหล่าเทพจะทำพิธีต้อนรับ หลังจากนั้นเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๒. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ยังไม่ทันสัมผัสแผ่นดิน เทพบุตร ๔ องค์ช่วยกันประคอง พระโพธิสัตว์ไปไว้เบื้องพระพักตร์ของพระมารดาแล้วกราบทูลว่า “โปรดพอพระทัยเถิด พระเทวี พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่” ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๓. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออกโดยง่าย ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เมือก เลือด หรือสิ่งไม่สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ ภิกษุทั้งหลาย เหมือนแก้วมณีที่บุคคลวางไว้ในผ้ากาสิกพัสตร์ ย่อมไม่ทำให้ผ้ากาสิกพัสตร์ แปดเปื้อน ถึงผ้ากาสิกพัสตร์ก็ไม่ทำให้แก้วมณีแปดเปื้อน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสิ่งทั้งสองเป็นของสะอาดบริสุทธิ์ ฉะนั้น เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา เสด็จออกโดยง่าย ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เมือก เลือด หรือสิ่งไม่

สะอาดใด ๆ เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ ฉะนั้นเหมือนกัน ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้

๑๔. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา มีธารน้ำปรากฏในอากาศ ๒ สาย คือ ธารน้ำเย็นและธารน้ำอุ่น เพื่อชำระล้างพระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๕. มีกฎธรรมดาดังนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนได้อย่างมั่นคง ด้วยพระบาททั้งสองที่เสมอกัน ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ ทรงดำเนินไป ๗ ก้าว ขณะที่หมู่เทวดากันเศวตฉัตรตามเสด็จ ทอดพระเนตรไปยังทิศต่าง ๆ แล้ว ทรงเปล่งพระอาสภิวาจา (วาจาอย่างองอาจ)ว่า “เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้
๑๖. มีกฎธรรมดาดังนี้ เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิด หรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า “ยังมีสัตว์อื่นเกิดในที่นี้เหมือนกัน” และ ๑๐ สหัสสิ-โลกธาตุนี้ สั่นสะเทือน เลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้^{๑๑}

๔.๓ ทศবারมีเป็นปัจจัยส่งผลต่อมหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ^{๑๒}

ผลแห่งการบำเพ็ญบาร์มี เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จลงมาอุบัติในโลกมนุษย์เป็นพระชาติสุดท้าย (อันติมชาติ) ย่อมประกอบพร้อมด้วยมหาปฐิสลักษณะ ๓๒ ประการ ดังพระพุทธดำรัสในมหาปทานสูตร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพระวิปัสสิราชกุมารประสูติแล้ว พวกอำมาตย์ได้กราบทูลพระเจ้าพันธุมาว่า “ขอเดชะ พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว โปรด

^{๑๑} ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗-๓๒/๑๑-๑๖.

^{๑๒} ดูเทียบ ที่.ส.(ไทย) ๙/๒๕๘/๘๙-๙๐, ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๑๙๙-๒๐๐/๑๒๓-๑๒๕, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๘๖/๓๖๘-๓๗๐.

ทอดพระเนตรเถิด” พระเจ้าพันธุมาได้ทอดพระเนตรวิปัสสิราชกุมาร แล้วรับสั่งให้
เชิญพราหมณ์โหราจารย์มาตรัสว่า “พราหมณ์โหราจารย์ จงทำนายวิปัสสิราช-
กุมาร”

พวกพราหมณ์โหราจารย์เห็นพระวิปัสสิราชกุมารแล้วได้กราบทูลพระเจ้า
พันธุมา ว่า “ขอเดชะ โปรดพวยพระทัยเถิด พระราชโอรสของพระองค์ที่เสด็จอุบัติ
ขึ้นเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ นับว่าเป็นลาภอันประเสริฐของพระองค์ผู้ได้พระราชโอรส
เช่นนี้อยู่ในราชตระกูล เพราะพระราชกุมารนี้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒
ประการ ที่เป็นเหตุให้มหาบุรุษมีคติ”^{๑๓} ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดย
ธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับ
ชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ
(๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว
(๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่ง
ล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้
พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครอง
แผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต
๒. ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลส^{๑๔} ในโลก

คือ พระราชกุมารนี้

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ข้อที่พระราชกุมารมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันนี้
เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒. พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของพระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มี
กง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ข้อที่ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของ
พระราชกุมารนี้ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ชี่ มีกง มีดุม และม
ีส่วนประกอบครบทุกอย่างนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น

^{๑๓} คติ มีความหมายหลายนัย คือ (๑) ที่ที่สัตว์จะไปเกิด (๒) อธิบาย (๓) ที่พึง (๔) ความสำเร็จ
ในที่นี้หมายถึงความสำเร็จ คือบรรลุผลตามจุดหมาย (ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓/๓๗).

^{๑๔} กิเลส ในที่นี้หมายถึงราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลส ตัณหาที่ปิดกั้นกุศลธรรม (ที.ม.อ.
(บาลี) ๓๔/๓๙).

๓. มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป ข้อที่พระราชกุมารมีสันพระบาทยื่นยาวออกไปนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๔. มีพระองค์ยาว ข้อที่พระราชกุมารมีพระองค์ยาวนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ข้อที่พระราชกุมารมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองค์จกดกันเป็นรูปดาข้าย ข้อที่พระราชกุมารมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองค์ จกดกันเป็นรูปดาข้ายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๗. มีข้อพระบาทสูง ข้อที่พระราชกุมารมีข้อพระบาทสูงนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๘. มีพระขงฆ์เรียวดุดแข็งเนื้อทราย ข้อที่พระราชกุมารมีพระขงฆ์เรียวดุดแข็งเนื้อทรายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ ข้อที่พระราชกุมารเมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๐. มีพระคชฐานเร้นอยู่ในฝัก ข้อที่พระราชกุมารมีพระคชฐานเร้นอยู่ในฝักนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๑. มีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุดทองคำ ข้อที่พระราชกุมารมีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุดทองคำนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๒. มีพระฉวีละเอียดจนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้ ข้อที่พระราชกุมารมีพระฉวีละเอียดจนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๓. มีพระโลมชาติเดี่ยว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว ข้อที่พระราชกุมารมีพระโลมชาติเดี่ยว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียวนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๔. มีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอเป็นวงเวียนขวาดังกุณฑลสีครามเข้มดังดอกอัญชัน ข้อที่พระราชกุมารมีพระโลมชาติปลาย

งอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกุณฑล สีครามเข้มดังดอก
อัญชันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น

๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม ข้อที่พระราชกุมารมีพระวรกาย ตั้งตรง
ดุจกายพรหมนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๖. มีพระมังสะไนที่ ๗ แห่ง^{๑๕} เต็มบริบูรณ์ ข้อที่พระราชกุมารมีพระมังสะไนที่
๗ แห่งเต็มบริบูรณ์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ ข้อที่พระราช
กุมารมีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์นี้ เป็น
ลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน ข้อที่พระราชกุมารมีร่องพระปฤษฎางค์
เต็มเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลของต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ
๑ วาของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย ข้อที่พระราช
กุมารมีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลของต้นไทร พระวรกายสูง
เท่ากับ ๑ วาของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกายนี้
เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากันตลอด ข้อที่พระราชกุมารมีลำพระศอกกลมเท่ากัน
ตลอดนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ข้อที่พระราชกุมารมีเส้นประสาทรับ
รสพระกระยาหารได้ดีนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ข้อที่พระราชกุมารมีพระหนุดุจคางราชสีห์นี้ เป็น
ลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ข้อที่พระราชกุมารมีพระทนต์ ๔๐ ซี่นี้ เป็นลักษณะมหา
บุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ข้อที่พระราชกุมารมีพระทนต์เรียบเสมอกันนี้ เป็น
ลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น

^{๑๕} ที่ ๗ แห่ง ในที่นี้ คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้าง หลังพระบาททั้ง ๒ ข้าง พระอังสะทั้ง ๒ ข้าง และ
ลำพระศอก ตูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๕/๔๓.

๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่างกัน ข้อที่พระราชกุมารมีพระทนต์ไม่ห่างกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ข้อที่พระราชกุมารมีพระเขี้ยวแก้วขาว งามนี้เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ยาว ข้อที่พระราชกุมารมีพระชิวหาใหญ่ยาวนี้เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก ข้อที่พระราชกุมารมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวกนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๒๙. มีพระเนตรดำสนิท ข้อที่พระราชกุมารมีพระเนตรดำสนิทนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอด ข้อที่พระราชกุมาร มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอดนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยพุ่ม ข้อที่พระราชกุมาร มีพระอุณาโลมระหว่างพระขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยพุ่มนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น
๓๒. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้อที่พระราชกุมารมีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษนั้น^{๑๖}

มหาปริสัลักษณะย่อมเป็นเครื่องดึงดูดใจคนให้หันมาเลื่อมใสพระพุทธเจ้า เช่นใน จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย รูปสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องประมาณ หรือปมาณิก ๔ คือ บุคคลที่ถือประมาณต่าง ๆ กัน, คนในโลกผู้ถือเอาคุณสมบัติต่าง ๆ กัน เป็นเครื่องวัดในการที่จะเกิดความเชื่อความเลื่อมใส ปมาณิก ๔ ได้แก่ (๑) รูปประมาณ ผู้ถือประมาณในรูป, บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสพอใจที่จะเชื่อ (๒) โฆษะประมาณ ผู้ถือประมาณในเสียง (๓) ลูขะประมาณ ผู้ถือประมาณในความคร่ำ หรือเศร้าหมอง (๔) ธรรมประมาณ ผู้ถือประมาณในธรรม^{๑๗}

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓-๓๔/๑๕-๒๐.

^{๑๗} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๕-๖๖/๑๐๘-๑๐๙.

ตัวอย่างเรื่องนี้ ได้แก่เรื่องของมานพชื่ออัมพัฏฐะ ศิษย์ของโปกขรชาติพราหมณ์ ผู้ครองเมืองอุกกัฏฐะ ซึ่งพราหมณ์อาจารย์สั่งให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังเรื่องปรากฏในอัมพัฏฐสูตร แห่งทีฆนิกายสีลขันธวรรค ว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์ชาวโกศลชื่ออิจฉานังคละคามประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละวัน ใกล้อิจฉานังคละคาม . . .

เวลานั้น อัมพัฏฐมานพผู้เป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรชาติ เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงจำมนตร์^{๑๙} จบไตรเพทพร้อมทั้งนิพนธ์ทุกศาสตร์ เกฏฏศาสตร์ อักษรศาสตร์ และประวัติศาสตร์^{๒๐} รู้ตัวบทและไวยากรณ์ ชำนาญโลกายตศาสตร์และการทำนายลักษณะมหาบุรุษ^{๒๑} อาจารย์ยกย่องและตัวเขากียอมรับในวิชา ๓ ประการอันเป็นของอาจารย์ของตนว่ารู้เท่ากันกับที่อาจารย์รู้

ครั้งนั้นพราหมณ์โปกขรชาติเรียกอัมพัฏฐมานพมาบอกว่า “อัมพัฏฐะ ท่านพระสมณโคดมพระองค์นี้เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จ ถึงอิจฉานังคละคามโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละวัน ใกล้อิจฉานังคละคาม ท่านพระโคตมนี้มีกิตติศัพท์อันงามขจรไปอย่างนี้ว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่าง ยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระ ผู้มีพระภาค พระองค์ทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และ หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้วทรงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์

^{๑๙} บทสวด (มนตร์) ในคัมภีร์พระเวทนั้น หมายถึงบทสวดสรรเสริญเทพเจ้าซึ่งรวบรวมเป็นหมวด ๆ เรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท อาถรรพเวท.

^{๒๐} ไตรเพท หมายถึงคัมภีร์ ๓ ข้างต้นคือ ฤคเวท (อิรุเวท) ยชุรเวท และสามเวท (ส่วนอาถรรพเวทปรากฏภายหลังจากการปรากฏของพระสูตรนี้).

เกฏฏศาสตร์ คัมภีร์ว่าด้วยกฎเกณฑ์การใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมแก่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกัลปะซึ่งเป็น ๑ ในเวททางศาสตร์ ๖ ของศาสนาพราหมณ์ ภาษาสันสกฤตเรียกว่า โกฎภ.

อักษรศาสตร์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยสิกขา (การเปล่งเสียง, การออกเสียง) และนิรุตติ (การอธิบายคำศัพท์โดยอาศัยประวัติและกำเนิดของคำ).

ประวัติศาสตร์ คือพงศาวดารเล่าเรื่องเก่าๆมักจะมีคำว่า สิ่งนี้ได้เป็นมาอย่างนี้ [ที.สี.อ.(บาลี) ๒๕๖/๒๒๒ และดู Dawson, John. **A Classical Dictionary of Hindu Mythology**, (London : Routledge and Kegan Paul, 1957) p. 222].

^{๒๑} ศาสตร์ว่าด้วยลักษณะของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น อันมีอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งเรียกว่ามนตร์ เฉพาะส่วนที่ว่าด้วยผู้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่าพุทธมนตร์ มีอยู่ ๑๖,๐๐๐ คาถา (ที.สี.อ. (บาลี) ๒๕๖/๒๒๓). คำอธิบายดูรายละเอียดในเชิงอรรถ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๕๖/๘๘.

พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน การได้พบพระอรหันต์ทั้งหลายเช่นนี้ เป็นความดีอย่างแท้จริง” มาเถิด พ่ออัมพัฏฐมาณพ เธอจงไปเฝ้าท่านพระสมณโคดมถึงที่ประทับ ครั้นแล้วจงรู้จักพระสมณโคดมให้ได้ พวกเราจะได้อีกจักท่านพระโคดมว่า กิตติศัพท์ของท่านพระโคดมที่ขจรไปเช่นนั้นจริงหรือไม่ ท่านพระโคดมทรงเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่”

อัมพัฏฐมาณพเรียนถามว่า “ท่านขอรับ ทำอย่างไรผมจึงจะรู้จักท่านพระโคดมว่า กิตติศัพท์ของท่านพระโคดมที่ขจรไปเช่นนั้นจริงหรือไม่ ท่านพระโคดมทรงเป็นเช่นนั้นจริงหรือไม่”

พราหมณ์โปกขรสาติตอบว่า “พ่ออัมพัฏฐะ พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการที่ปรากฏในมนตร์ของเรา ย่อมมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือ (๑) ถ้าทรงอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว (รัตนะ) ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว มีพระราชบุตรมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรภักษัตริย์สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญาหรือศัสตรา ครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต (๒) ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังไปผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก เราเป็นผู้ให้มนตร์ แต่เธอเป็นผู้รับมนตร์”

อัมพัฏฐมาณพรับคำแล้วลุกจากที่นั่ง ไหว้พราหมณ์โปกขรสาติ กระทำประทักษิณ แล้วขึ้นยานพาหนะเทียมลาไปพร้อมด้วยมาณพหลายคน ตรงไปยังราวป่าอิจฉานังควันจนสุดทางยานพาหนะ แล้วลงจากยานพาหนะเดินเข้าไปยังพระอาราม . . .^{๒๑}

ในเรื่องที่ผู้วิจัยกล่าวว่า มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการเป็นผลหรืออานิสงส์ของการบำเพ็ญทศบารมีนั้น มีปรากฏโดยละเอียดในลักษณะสูตร พระสูตรว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ซึ่งมีใจความเดียวกับที่อ้างมาแล้วในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๒๒} แต่ที่ปรากฏในลักษณะสูตรนี้ มีพิเศษออกไปที่พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายว่า แต่ละลักษณะมหาบุรุษนั้นเป็นผลแห่งบารมีข้อใดที่ทรงบำเพ็ญ ดังเช่นมหาบุรุษลักษณะข้อ ๑ และข้อ ๓๒ ว่า

^{๒๑}ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๔-๒๕๙/๘๘-๙๐.

^{๒๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔-๓๕/๑๖-๒๐.

[๑] ลักษณะฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน^{๒๓} ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมათานในกุศลธรรม^{๒๔} สมათานมั่นคงในกายสุจริต (ประพฤติชอบด้วยกาย) ในวาจสุจริต(ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต (ประพฤติชอบด้วยใจ) ในการจำแนกทาน ในการสมათานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่ง^{๒๕} อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สังสม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครบวงเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จูติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็น อย่างนี้ ๑ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลง พื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน”^{๒๖}

[๓๒] ลักษณะพระเศียรจุดประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้นำของคนหมู่มากในกุศลธรรม เป็นประมุขของคนหมู่มากในกายสุจริต ในวาจสุจริต ในมโนสุจริต ในการจำแนกทาน ในการสมათานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่ง อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สังสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จูติจากเทวโลกนั้น แล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือมีพระเศียรจุดประดับด้วยกรอบพระพักตร์”^{๒๗}

^{๒๓} ชาติก่อน ภพก่อน หมายถึงชาติที่เคยเกิดมาก่อน (ที.ปา.อ. ๒๐๑/๑๐๘).

^{๒๔} กำเนิดก่อน หมายถึงที่อยู่อาศัยในชาติก่อน (ที.ปา.อ. ๒๐๑/๑๐๘).

^{๒๕} กุศลธรรม หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ที.ปา.อ. ๒๐๑/๑๐๘).

^{๒๖} กุศลธรรมอันยิ่ง มีความหมายต่อไปนี้คือ (๑) กามาวจรกุศล (๒) รูปาวจรกุศล (๓) อรูปาวจรกุศล (๔) สวากขารมัญญาณ (๕) ปัจเจกโพธิญาณ (๖) สัพพัญญุตญาณ ในที่นี้หมายถึงสัพพัญญุตญาณ (ที.ปา.อ. ๒๐๑/๑๑๐).

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๖๓-๑๖๔.

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๘๗.

๔.๔ ทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญพุทธจริยา

พระพุทธเจ้าทรงอุบัติมาเพื่อสงเคราะห์ชาวโลก ทรงบำเพ็ญพุทธจริยา หมายถึง กิจวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประจำวัน มี ๕ อย่างคือ

๑. เวลาเช้า	เสด็จออกบิณฑบาตโปรดสัตว์
๒. เวลาเย็น	ทรงแต่งธรรม
๓. เวลาค่ำ	ทรงประทานโอวาทแก่พระภิกษุ
๔. เวลาเที่ยงคืน	ทรงตอบปัญหาของเทวดา
๕. เวลาเช้ามีด	ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่ควรเสด็จไปโปรด ^{๒๙}

พุทธกิจที่ทรงบำเพ็ญนั้น คือการทรงบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า มี ๓ ประการคือ

๑. โลกัตถจริยา	พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก
๒. ญาติัตถจริยา	พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ
๓. พุทธัตถจริยา	พระพุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า

พระพรคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๓๐} อธิบายว่า ในบรรดาพุทธจริยา ๓ อย่างนี้ โลกัตถจริยามาในพระไตรปิฎก^{๓๑} สองอย่างมาในอรรถกถา^{๓๒}

๔.๕ ทศบารมีเป็นปัจจัยให้เกิดผลคือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผลแห่งการบำเพ็ญทศบารมีทำให้ได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก ภาค ๑ พระพุทธโฆสจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ได้อธิบายไว้ว่า

ในคำว่า สัมมาสัมโพธิญาณ นี้ ท่านประสงค์เอาอรหัตตมรรคญาณของพระผู้มีพระภาค อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “พระสัพพัญญูญาณ” ก็มี

ถามว่า อรหัตตมรรคของคนเหล่านั้น จัดเป็นโพธิอันยอดเยี่ยมได้หรือไม่

ตอบว่า จัดไม่ได้

^{๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง, ๒๕๔๘), หน้า ๖๗๕.

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อาร์.เอส.พรินติ้งแมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๗.

^{๓๑} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๖๗/๓๒๒; ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๔๙/๓๒๙.

^{๓๒} อัง.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔; ธ.อ. (ไทย) ๗/๙๓.

ถามว่า เพราะเหตุไร

ตอบว่า เพราะให้คุณทุกอย่างไม่ได้

ความจริงบรรดาบุคคลเหล่านั้นนั้น อรหัตตมรรคของบางคนให้ได้แต่เพียงอรหัตตผลเท่านั้น ของบางคนให้วิชชา ๓ ของบางคนให้อภิญญา ๖ ของบางคนให้ปฏิสัมภิทา ๔ ของบางคนให้สาวกบารมีญาณ แม้ของพระปัจเจกพุทธเจ้าให้ได้เฉพาะปัจเจกโพธิญาณเท่านั้น ส่วนของพระพุทธเจ้าย่อมให้คุณสมบัติได้ครบถ้วนทุกอย่าง เหมือนการอภิเษกของพระราชาให้ความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง เพราะฉะนั้น อรหัตตมรรคของคนอื่นแม้เป็นใครก็ตาม จึงจัดเป็นโพธิอันยอดเยี่ยมไม่ได้^{๓๓}

ในอรรถกถาจริยาปิฎก พระธรรมปาละผู้รจนาคัมภีร์ กล่าวถึงผลแห่งการบำเพ็ญทศบารมีว่า เมื่อว่าโดยย่อหรือโดยรวมหมายถึงภาวะการเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยพิสดารทำให้มีคุณสมบัติของความเป็นพระพุทธเจ้าครบถ้วน เช่น มหาปุริสลักษณะ ๓๒ อย่าง มีอนุพยัญชนะคือลักษณะพิเศษทางร่างกายอีก ๘๐ อย่าง เป็นผู้ได้ทศพญาณ ๑๐ เวสาร์ชญาณ ๔ และอภิญญา ๖ เป็นต้น

ในส่วนมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการได้ยกมาแสดงแล้ว ส่วนอนุพยัญชนะ ลักษณะน้อย ๆ พระลักษณะข้อปลีกย่อยของพระมหาบุรุษ (นอกเหนือจากมหาปุริสลักษณะ ๓๒) อีก ๘๐ ประการ คือ ๑. มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทอันเหลืองงาม ๒. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทเรียวออกไปโดยลำดับแต่ต้นจนปลาย ๓. นิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทกลมดูจนายช่างกลึงเป็นอันดี ๔. พระนขาทั้ง ๒๐ มีสีอันแดง (พระนขา = เล็บ) ๕. พระนขาทั้ง ๒๐ นั้น งอนงามซ้อนขึ้นเบื้องบนมิได้ค่อมลงเบื้องต่ำ ดูเล็บแห่งสามัญชนทั้งปวง ๖. พระนขานั้นมีพรรณอันเกลี้ยงกลมสนิทมิได้เป็นริ้วรอย ๗. ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก ๘. พระบาททั้งสองเสมอกันมิได้ย่อมใหญ่กว่ากันมาตราบเท่าเมล็ดงา ๙. พระดำเนินงามดูอาการเดินแห่งกุญชรชาติ ๑๐. พระดำเนินงามดูสีหราช ๑๑. พระดำเนินงามดูดำเนินแห่งหงส์ ๑๒. พระดำเนินงามดูอุสภราชดำเนิน ๑๓. ขณะเมื่อยืนจะย่างดำเนินนั้น ยกพระบาทเบื้องขวาออกไปก่อน พระกายเอียงไปข้างเบื้องขวาก่อน ๑๔. พระชานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์ บ่มิได้เห็นอัญฐิสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก ๑๕. มีบุรุษพยัญชนะบริบูรณ์ คือมิได้กิริยามารยาทคล้ายสตรี ๑๖. พระนาภีมิได้บกพร่อง กลมงามมิได้วิกลในทีเดียวที่หนึ่ง (พระนาภี = สะดือ) ๑๗. พระอุทรมีสัณฐานอันลึก (พระอุทร = ท้อง) ๑๘. ภายในพระอุทรมีรอยเวียนเป็นทักษิณาวฏ ๑๙. ลำพระเพลาทั้งสองงามดูสุวรรณกัททลี (พระเพลา = ต้นขา) ๒๐. ลำพระกรทั้งสองงามดูวงแห่งเอราวันเทพหัตถี ๒๑. พระอังกาพยพใหญ่พอทั้งปวงจำแนกเป็นอันดี คืองามพร้อมทุกสิ่งหาที่ตำหนิบ่มิได้ ๒๒. พระมังสะที่ควรจะ

^{๓๓} วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๑/๑๘๗.

หนากัณฑ์ ที่ควรบางก็บางตามที่ทั่วทั้งพระสรียกาย ๒๓. พระมังสะมิได้หุดหู่ในที่ใดที่หนึ่ง ๒๔. พระสรียกายทั้งปวงปราศจากต่อมและไผ่ปาน มูลแมลงวันมิได้มีในที่ใดที่หนึ่ง ๒๕. พระกายงามบริสุทธิ์พร้อมสมกันโดยตามลำดับทั้งเบื้องบนแลเบื้องล่าง ๒๖. พระกายงามบริสุทธิ์สิ้นปราศจากมลทินทั้งปวง ๒๗. ทรงพระกำลังมาก เสมอด้วยกำลังแห่งกฤษณชาติประมาณถึงพันโกฏิช้าง ถ้าจะประมาณด้วยกำลังบุรุษก็ได้ถึงแสนโกฏิบุรุษ (โกฏิ = สิบล้าน) ๒๘. มีพระนาสิกอันสูง (พระนาสิก = จมูก) ๒๙. สันฐานพระนาสิกงามแนล ๓๐. มีพระโอษฐ์เบื่องบนเบื่องต่ำมิได้เข้าออกกว่ากัน เสมอเป็นอันดี มีพรรณแดงงามดุจสีผลตำลึงสุก (พระโอษฐ์ = ปาก, ริมฝีปาก) ๓๑. พระทนต์บริสุทธิ์ปราศจากมูลมลทิน ๓๒. พระทนต์ขาวดุจดังสีสังข์ ๓๓. พระทนต์เกลี้ยงสนิทมิได้เป็นริ้วรอย ๓๔. พระอินทรีย์ทั้ง ๕ มีจักขุอินทรีย์ เป็นอาทิงามบริสุทธิ์ทั้งสิ้น (พระอินทรีย์ = ร่างกายและจิตใจ) ๓๕. พระเขี้ยวทั้ง ๔ กลมบริบูรณ์ ๓๖. ดวงพระพักตร์มีสันฐานขาวสวย ๓๗. พระปรางค์ทั้งสองดูเปล่งงามเสมอกัน (พระปรางค์ = แก้ม) ๓๘. ลายพระหัตถ์มีรอยอันตรง บ่มิได้ค้อมคด ๓๙. สายพระหัตถ์มีรอยอันยาว ๔๐. รอยพระหัตถ์มีรอยอันตรง บ่มิได้ค้อมคด ๔๑. ลายพระหัตถ์มีรอยอันแดงรุ่งเรือง ๔๒. รัศมีพระกายโอภาสเป็นปริมณฑลโดยรอบ ๔๓. กระพุ่มพระปรางค์ทั้งสองเคร่งครัดบริบูรณ์ ๔๔. กระบอกพระเนตรกว้างแลยาวงามพอสมกัน ๔๕. ดวงเนตรก่อบรรดด้วยประสาททั้ง ๕ มีขาวเป็นอาทิผ่องใสบริสุทธิ์ทั้งสิ้น ๔๖. ปลายเส้นพระโลมาทั้งหลายมิได้วอมมิได้คด ๔๗. พระชีวหามีสันฐานอันงาม ๔๘. พระชีวหาอ่อนบ่มิได้กระด้าง มีพรรณอันแดงเข้ม ๔๙. พระกรรมทั้งสองมีสันฐานอันยาวดุจกลีบปทุมชาติ (พระกรรม = หู) ๕๐. ช่องพระกรรมมีสันฐานอันกลมงาม ๕๑. ระเบียบพระเส้นทั้งปวงนั้นสละสลวยบ่มิได้หุดหู่ในที่อันใดอันหนึ่ง ๕๒. แกวพระเส้นทั้งหลายซ้อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้น บ่อมิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวง ๕๓. พระเศียรมีสันฐานอันงาม ๕๔. ปริมณฑลพระนลาฏโดยกว้างยาวพอสมกัน ๕๕. พระนลาฏมีสันฐานอันงาม ๕๖. พระขนงมีสันฐานอันงามดุจกันธนูอันงอไว้ ๕๗. พระโลมาที่พระขนงมีเส้นอันละเอียด ๕๘. เส้นพระโลมาที่พระขนงงอกขึ้นแล้วราบไปโดยลำดับ ๕๙. พระขนงนั้นใหญ่ ๖๐. พระขนงนั้นยาวสุดหางพระเนตร ๖๑. ผิวพระมังสะละเอียดทั่วทั้งพระวรกาย ๖๒. พระสรียกายรุ่งเรืองไปด้วยสิริ ๖๓. กลิ่นพระเกสาหอมฟุ้งจรดลบ ๖๔. พระโลมามีเส้นเสมอกันทั้งสิ้น ๖๕. พระโลมามีเส้นละเอียดทั่วทั้งพระกาย ๖๖. ลมอัสสาสะปัสสาสะลมหายพระทัยเข้าออกก็เดินละเอียด ๖๗. พระโอษฐ์มีสันฐานอันงามดุจแยม ๖๘. กลิ่นพระโอษฐ์หอมดุจกลิ่นอุบล (อุบล = ดอกบัว, บัว) ๖๙. พระเกสาดำเป็นแสง (พระเกสา = ผม) ๗๐. กลิ่นพระเกสาหอมฟุ้งจรดลบ ๗๑. พระเกสาหอมดุจกลิ่นโกมลบุปผชาติ ๗๒. พระเกสา มีสันฐานเส้นกลมสลวยทุกเส้น ๗๓. พระเกสาดำสนิททุกเส้น ๗๔. พระเกสาก่อบรรดด้วยเส้นอันละเอียด ๗๕. เส้นพระเกสามิได้ยุ่งเหยิง ๗๖. เส้นพระเกสาเรียบเป็นทักขิณาวฏทุก ๆ เส้น ๗๗. วิจิตรไปด้วยระเบียบพระเกตุมาลา กล่าวคือ

ถ้องแถวแห่งพระรัศมีอันโชตินาการขึ้น ณ เบื้องบนพระอุตม์มงคลโรตม์ ฯ นิยมเรียกว่า อสิตยานุ
พยัญชนะ^{๓๔}

ในส่วนของทศพลญาณ หรือตถาคตพลญาณ ๑๐ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของ
พระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้
มั่นคง

๑. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขต
และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะ
ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล
ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่าง ๆ กัน

๒. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผล
อย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็น
รายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน

๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ
สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ
ทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด
จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก
คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายอุปาทินนกกสังขารและฝ่ายอนุปาทินนกกสังขาร เช่น รู้จัก
ส่วนประกอบต่าง ๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของ
มันแต่ละอย่าง อาทิการปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ อายตนะ และธาตุต่าง ๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็น
ต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น

๕. นานาธิมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภูมิคือ รู้ธรรมาศัย ความโน้มเอียง ความ
เชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่าง ๆ กัน

๖. อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์
ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก
กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อน หรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๑-๓๗๔.

๗. ฌานาภิสังกเลสาทิญฺญาน ปรีชาหยังรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติทั้งหลาย

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญฺญาน ปรีชาหยังรู้อันทำให้ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้

๙. จุตูปปาตญฺญาน ปรีชาหยังรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม

๑๐. อาสวักขยญฺญาน ปรีชาหยังรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๓๕}

ในส่วนของ เวสาร์ชชะ หรือเวสาร์ชชญฺญาน ๔ ความไม่ครั่นคร้าม ความกลัวกลัว อาจหาญ พระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงกลัวกลัว ไม่ครั่นคร้าม พระตถาคตเจ้าไม่ทรงมองเห็นว่าใครก็ตาม จักหักท้วงพระองค์ได้โดยชอบธรรมในฐานะเหล่านี้ คือ

๑. สัมมาสัมพุทธรปฏินฺญา ท่านปฏินฺญาว่าเป็นสัมมาสัมพุทเธ ธรรมเหล่านี้ท่านยังไม่รู้

๒. ชีณาสวปฏินฺญา ท่านปฏินฺญาว่าเป็นชีณาสพ อาสวะเหล่านี้ของท่านยังไม่สิ้น

๓. อันตรายิกธรรมวาทะ ท่านกล่าวธรรมเหล่าใดว่าเป็นอันตราย ธรรมเหล่านั้น ไม่อาจก่ออันตรายแก่ผู้ส้องเสพได้จริง

๔. นิยยานิกกรรมเทศนา ท่านแสดงธรรมเพื่อประโยชน์อย่างใด ประโยชน์อย่างนั้น ไม่เป็นทางนำผู้ทำตามให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบจริง

ด้วยเหตุนี้ พระองค์นี้จึงทรงถึงความเกษม ถึงความไม่มีภัย แก้วกล้าไม่ครั่นคร้าม อยู่ เวสาร์ชชะ ๔ นี้ คู่กับทศพล หรือ ตถาคตพล ๑๐ (เรียกกันทั่วๆ ไปว่า ทศพลญาณ) เป็นธรรมที่ทำให้พระตถาคต ทรงปฏินฺญาฐานะแห่งผู้นำ เปล่งสีหนาทในบริษัททั้งหลาย ยังพรหมจักรให้เป็นไป

อภิญฺญา ๖ ความรู้ยิ่งยวด ได้แก่

๑. อิทธิวิธา หรือ อิทธิวิธ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๒. ทิพฺพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

๓. เจโตปริยญาณ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณที่ทำให้ระลึกถึงชาติได้

๕. ทิพฺพจักขุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

๖. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ห้าข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญฺญา) ข้อท้ายเป็นโลกุตตระ.^{๓๖}

^{๓๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๔-๑๔๘; อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๔๔-๔๗.

^{๓๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

คุณสมบัติและหลักกรรมหมวดต่าง ๆ ที่ยกมาแสดงพอดังนี้ พอเป็นตัวอย่างแห่งผลที่เกิดจากการบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์ในบุพจริยาของพระพุทธเจ้า ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อทรงได้บรรลุถึงพระสัพพัญญุตญาณ หรือพระสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว

อย่างไรก็ดี ครั้นเมื่อบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า (สัมมาสัมพุทธภาวะ) แล้ว พระคุณต่าง ๆ ก็ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งเรียกว่า “พระพุทธคุณ ๙” ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้าให้บริบูรณ์ครบถ้วนดังจะกล่าวต่อไป

๔.๖ พระพุทธคุณ ๙ เป็นธรรมสมังคีเกื้อหนุนพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธจริยา

การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์ ทำให้พระชาติสุดท้ายถึงพร้อมด้วยทศตังสมหาปรีสลักษณะและอสีตยานุพัญชนะ ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณประกอบด้วยทศพลญาณ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ และอภิญญา ๖ เป็นต้น เมื่อว่าโดยย่อ คือบรรลุภาวะ คือความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระคุณบารมี ๙ เรียกว่า นวาราหิคุณ หรือนวรหคุณ หรือนวาราหคุณ คือพระพุทธคุณ ๙ นั่นเอง

เพราะฉะนั้น เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงไม่สามารถจะแยกแยะออกมาเป็นข้อ ๆ ได้ว่า บารมีไหนเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า เพราะสมัยเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมีอยู่นั้น ต้องบำเพ็ญครบถ้วนทุกบารมี ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ได้ตรัสรู้ และเมื่อตรัสรู้แล้วพลปัจจัยแห่งการบำเพ็ญทศบารมีนั่นเองเป็นเหตุให้เกิดพระพุทธคุณ ๙ ซึ่งเป็นพลังขับเคลื่อนให้พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจต่อไป

ในเวรัญชกัณฑ์แห่งพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ที่โคนต้นสะเดาซึ่งเป็นที่สิงสถิตของนเพรยักษในเมืองเวรัญชา เวรัญชพราหมณ์ ได้สดับข่าวว่าพระพุทธเจ้ามีพระกิตติศัพท์ฟุ้งจรไปไกลว่า

อิติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทโธ วิชชาจระณสมปนโน สุคโต โลกาวิทู อนุตตโร
ปรีสทมมสาระถิ สตุถา เทวมนุสฺสนํ พุทฺโธ ภควาติ^{๓๗}

แปลว่า

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้ไม่ควรฝักใฝ่ได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค^{๓๘}

^{๓๗} วิ.มहा. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๘} วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑/๑.

จากกิตติศัพท์อันประกอบด้วยพระพุทธรูป ๙ ทำให้เวรัญชรพราหมณ์เข้าไปเฝ้า พระพุทธเจ้า ครั้นได้สนทนากับพระพุทธเจ้าแล้วมีความเลื่อมใส ปฏิญาณตนถึงพระรัตนไตรเป็นที่พึ่ง แล้วกราบทูลเชิญพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปจำพรรษาในเมืองเวรัญชา ซึ่งพระพุทธโฆसाจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎกภาค ๑ ได้อธิบายความหมายของพระพุทธรูปแต่ละบทไว้โดยพิสดาร^{๓๙}

อย่างไรก็ดี เมื่อว่าโดยย่อ พระพุทธรูป ๙ มีดังนี้

อิติปิ โส ภควา แม้เพราะอย่างนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า

๑. **อรหัง** เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ์ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักรได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น

๒. **สมุมาสมพุทโธ** เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง

๓. **วิชชาจรณสมบรูณโน** เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชา คือความรู้ และจรณะ คือความประพฤติ

๔. **สุคโต** เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธริยาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และแม้ปรินิพพานแล้ว ก็ได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา

๕. **โลกวิทู** เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมตาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอริยาตัยสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมตาโดยต้องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมดานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้

๖. **อนุตตโร ปริสทมฺมสารถิ** เป็นสารถิฝึกบุรุษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า

๗. **สตถา เทวมนุสฺสานํ** เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. **พุทโธ** เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกด้วย อนึ่ง เพราะไม่ติดไม่หลง ไม่ห่วงกังวลในสิ่งใดๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตน เป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/เวรัญชกัณฑ์ทวารวณนา/๑๔๓-๑๔๖.

และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่นและยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย

๙. ภควา ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ลุล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม^{๔๐}

ตามนัยแห่งวิสุทธิฎีกา พระพุทธคุณ ๙ ย่อลงเป็น ๒ คือ

๑. ปัญญาคุณ พระคุณคือพระปัญญา

๒. วิสุทธิคุณ พระคุณคือความบริสุทธิ์

๓. กรุณาคุณ พระคุณคือความมหากรุณา

ในพระคุณ ๓ นี้ ข้อที่เป็นหลักและกล่าวถึงทั่วไปในคัมภีร์ต่าง ๆ มี ๒ คือ ปัญญา และกรุณา ส่วนวิสุทธิเป็นพระคุณเนื่องอยู่ในพระปัญญายอยู่แล้ว เพราะเป็นผลเกิดเองจากการตรัสรู้ คัมภีร์ทั้งหลายจึงไม่แยกไว้เป็นข้อหนึ่งต่างหาก^{๔๑}

เมื่อพิจารณาในแง่ของการบำเพ็ญพุทธกิจ พระพุทธคุณ ๙ จัดย่อลงเป็น ๒ ประการ คือ

๑. อัตตहितสมบัติ ความถึงแห่งประโยชน์ตน, ทรงบำเพ็ญประโยชน์ส่วนพระองค์เองเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธภาวะ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นอตตนาถะ คือ พึ่งตนเองได้

๒. ประहितปฏิบัติ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น พระคุณข้อนี้มุ่งเอาพระกรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือ หน้าที่ของพระพุทธเจ้า และความเป็นโลกนาถ คือ เป็นที่พึ่งของชาวโลกได้

พระพุทธคุณ ๙ ในข้อก่อน ย่อลงแล้วเป็น ๒ อย่างดังแสดงมานี้ คือ ข้อ ๑,๒,๓,๕ เป็นส่วนอัตตहितสมบัติ ข้อ ๖,๗ เป็นส่วนของประहितปฏิบัติ ข้อ ๔,๘,๙ เป็นทั้งอัตตहितสมบัติ และ ประहितปฏิบัติ^{๔๒}

^{๔๐} พระพุทธคุณ ๙ ประการปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑; ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๗/๕๐; ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๕/๘๗ ฯลฯ คำพรรณนาพระคุณในคัมภีร์ยุคหลังพระไตรปิฎกเรียกว่า พุทธานุสสติกา ดู. วิสุทธิ (บาลี) ๑/๑๒๔-๑๔๕/๒๑๕-๒๓๑; ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๕๕๐-๕๕๓/๒๖๖-๒๗๒.

^{๔๑} วิสุทธิ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. ฎีกา (บาลี) ๑/๒๕๘/๓๘๑; วิสุทธิ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๓๘; และ สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑/๓๙๙.

พระพุทธคุณ ๙ กิติ์ พระพุทธคุณ ๓ กิติ์ พระพุทธคุณ ๒ กิติ์ เมื่อพิจารณาในแง่ของ พุทธจริยา คือการทรงบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้า จัดเป็น ๓ จริยาคือ

๑. โลกัตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่โลก

๒. ญัตตถจริยา พระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ

๓. พุทธัตถจริยา พระพุทธจริยาที่บำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า

ใน ๓ อย่างนี้ โลกัตถจริยามาในพระไตรปิฎก^{๔๓} ส่วน ๒ อย่างหลังคือญัตตถจริยา และพุทธัตถจริยามาในอรรถกถา^{๔๔}

การที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลกก็ด้วยพระมหากรุณา ในมหา กรุณาญาณนิตเทส แห่งญาณกถา ในปฏิสัมภิทามรรค ขุททกนิกาย พระสูตรปิฎก กล่าวว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นด้วยอาการเป็นอันมาก จึง ทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่มสัตว์ คือพระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้ว ทรงพิจารณา เห็นว่า “โลกสันนิวาสนั้นไฟลุกโชนแล้ว” ... “โลกสันนิวาสนี้ไม่มีที่พึ่ง” ... “โลกสันนิวาสน พุ่งชานไม่สงบ”... “โลกสันนิวาสนถูกไฟคือราคะ โทสะ โมหะ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กระทบแล้ว ใครอื่นนอกจากเราจะเป็นผู้ช่วยดับไฟนั้นแก่ โลกสันนิวาสนได้เป็นไม่มี...”

พระผู้มีพระภาคทั้งหลายตรัสรู้แล้วทรงพิจารณาเห็นว่า ส่วนเราเป็นผู้ข้ามได้แล้ว แต่สัตว์โลกยังข้ามไม่ได้ ส่วนเราเป็นผู้พ้นไปแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่พ้นไป เราเป็นผู้ฝึก แล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ได้ฝึก ส่วนเราสงบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่สงบ เราเป็นผู้เบาใจแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่เบาใจ เราเป็นผู้ดับรอบแล้ว แต่สัตว์โลกยังไม่ดับรอบ เราเป็นผู้ข้ามได้ แล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกข้ามได้ด้วย เราเป็นผู้พ้นไปแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกพ้นไปด้วย เรา ฝึกได้แล้ว จะช่วยฝึกให้สัตว์โลกได้ด้วย เราเป็นผู้สงบแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกสงบด้วย เรา เป็นผู้เบาใจแล้ว จะช่วยให้สัตว์โลกเบาใจด้วย เราเป็นผู้ดับสนิทแล้ว จะให้สัตว์โลกดับ สนิทด้วย” จึงทรงแผ่พระมหากรุณาไปในหมู่มสัตว์^{๔๕}

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยพระพุทธคุณ ๒ คืออรรถตถิตตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ พระพุทธคุณข้อ อรหัง, สมมาสมพุทฺโธ, วิชชาจรณสมปนฺโน และโลกวิทู เป็น ส่วนอรรถตถิตตสมบัติ ข้อ อนุตฺตโร, ปุริสทมมสารถิ และ สตุถา เทวมนุสฺสนํ เป็นปรหิตปฏิบัติ ส่วน ข้อสุคโต, พุทฺโธ และ ภควาเป็นทั้งส่วนอรรถตถิตตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ ก็ในส่วนที่เป็นอรรถตถิต

^{๔๓} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๙๙-๔๐๐. ; พุ.ภ. (ไทย) ๓๑/๒๘/๕๕๕.

^{๔๔} อง.อ. (บาลี) ๑/๑๐๔; พุ.ธ.อ. (บาลี) /๗/๙๓.

^{๔๕} พุ.ป.ภ. (ไทย) ๓๑/๑๑๗-๑๑๘/๑๗๙-๑๘๒.

สมบัตินั้นมุ่งเอาพระปัญญาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธภาวะ คือความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นอัครตถาคต ฟังตนเองได้ ส่วนปริศนปฏิบัติมุ่งเอาพระมหากรุณาเป็นหลัก เพราะเป็นเครื่องให้สำเร็จพุทธกิจ คือหน้าที่ของพระพุทธเจ้า และความเป็นโลกนาถ คือเป็นที่พึ่งของชาวโลก

พระพุทธคุณทั้งปวงเกิดขึ้นพร้อมกับการบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและกว่าจะได้บรรลุถึงขั้นพระสัมโพธิญาณนี้ ต้องผ่านการบำเพ็ญทศบารมีมาถึงสี่แสนห้าพันปี ดังนั้นเมื่อว่าโดยอนุโลม การบำเพ็ญทศบารมีจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระมหากรุณาคุณเป็นปุเรจาริกและมีพระปัญญาคุณตลอดจนพระวิสุทธิคุณเป็นพลังเกื้อหนุนในการบำเพ็ญพุทธกิจต่อไป